

MINYA KÁROLY

Az élőnyelvi mondatszerkesztés jellemzői Móricz Zsigmond *A boldog ember* című művében

A boldog ember históriájával egy népnek a megmaradásáért küzdő eposzát írta meg Móricz Zsigmond, a magántulajdon alatt vergődő szegénység honkeresését. Ugyanakkor a regény műfajának megújítását jelenti a szociografikus elemeket tartalmazó mű.¹

Megírásának a közvetlen indítását egy rokoni látogatás adta. Móricz egyik unokaöccsét, a magosligeti Papp Mihályt szerepelteti regényében Joó György néven, vele beszélgeti el életét. Paraszt rokona Pesten jártakor, 1932-ben – mivel munkát nem talált – elmesélte neki régi „boldog életét”, gyermekkorát és legénysorát.

Az író látszólag csak tolmács, aki Joó György szavait gyorsírással lejegyezte és közvetítette írói alakítás nélkül. Vajon helytálló-e ez az állítás? Bizonyos értelemben igen, bizonyos értelemben nem. Az alábbiakban a regény nyelvhasználatát kívánom megvizsgálni, azonban nemcsak a szavak, hanem a mondatok, sőt a mikroszöveg szintjén is.

*A boldog ember*ben az élőnyelvi jellemzőket kívánom bemutatni. Ez a mű nem párbeszéd, nem interjú, hanem inkább monológ. Maga az író csak az első és az utolsó fejezetben szólal meg. Együttal – ahogy említettem – szociografikus regény, élettörténet-mesélés, *oral history*, mivel egy kort is bemutat.

A részletes elemzés előtt érdemes szólni a szóbeli és az írott szövegek közötti különbségekről. A nyelvi megformálás során a szóbeli fogalmazásra kevesebb időnk van, természetes, hogy élőbeszédben nem vagyunk olyan igényesek, választékosak, mint írásban. Az élőszóban elhangzó közlésben gyakori az ismétlés, a nyelvi sablonok, a töltelékszók használata, a lazább, szabálytalanabb szerkesztés. Gyakran előfordulnak kötőszavakkal kezdődő, hiányos, tagolatlan mondatok, és jellemzője még a sok ismétlés, redundancia. Ezekre a későbbiekben kitérek. *A boldog ember* tulajdonképpen szóbeli szöveg lejegyzése írásban, párbeszéd nincs, csupán elképzeljük, hogy Joó György mesél, s az író, Móricz Zsigmond hallgatja őt és jegyzetel.

A beszélt nyelvi szöveg strukturáltsága lényegesen eltér attól, amit egy olvasásra szánt szöveg esetében tapasztalhatunk. Lazább a megszerkesztettség a spontán, családi-baráti környezetben elhangzó szövegek esetén.²

¹ SÓTÉR ISTVÁN (főszerk.): A magyar irodalom története V. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó.

² FÁBRICZ KÁROLY: A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéséhez. In. KONTRA MIKLÓS (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. Budapest, 1988. MTA Nyelvtudományi Intézete, 77.

A műben szabadon folynak Joó György gondolatai, de természetesen nem összefüggéstelenül. A regény két legfontosabb nyelvi jellemzője: a nyelvjárásiasság és az írott beszélt nyelviség. A két elem egymást erősíti. A tájnyelv Móricz műveiben tudatosan alkalmazott stilisztikum.³

Ezt erősíti meg Sebestyén Árpád: „A tájnyelv stílusesszöveggé való felhasználásának tanulmányozására A boldog ember az egyik legalkalmasabb Móricz-mű. Kevés szereplővel dolgozik: gyakorlatilag kettővel, egyik Joó György, a másik az író. Párbeszéd felépítésű: túlnyomó részben oratio recta. (Egyenes beszéd, szó szerinti, közvetlen idézet.) A műben reprezentált nyelvjárás mind Joó Györgynek, mind Móricznak a szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi.”⁴

Jellegzetesen élőnyelvi mondatok például a következők: „Gondoltam, én nem maradok itthon édesanyám nyakára. Tavaly már komencióm volt, hozzászoktam a keresethez. Hát az idén nem hozok semmit a házhoz?... Nagyon hiányzott nekem, hogy nem fizették minden elsején a fizetésemet, mert tavaly, mikor ostoros vótam, vót nekem tizenhat forint fizetésem egy évre, azután hat köből élet, abból két köből búza volt, négy köből rozs. Vót *másfél véka* paszuj. Meg egy félhold föld, amit édesanyám kapált be. Nekem az akkor nagyon szép fizetés vót, ennyit én mán minden esztendőbe meg akartam keresni.”

A nyelvjárási szavak az élőnyelviséget és a közvetlenséget biztosítják a műnek (*mán, paszuj, vót*). Az utóbbi folyamatos ismétlése látszólag teljes szerkesztetlenséget sugall, mégis olvasmányossá teszi a regényt. Egyébként a magyar nyelv a XVI. századtól egységesül, akkor alakul ki a köznyelv, addig a magyar nyelv története a nyelvjárások története volt. Nálunk nem egy nyelvjárás kiemeléssel jött létre a köznyelv, mint az olaszban Dante nyelvével, a toszkán nyelvjárásával, hanem a nyelvjárások kiegyenlítő-déséből keletkezett, amelynek alapja az északkeleti dialektus.

Erre jellemző többek között a záródó diftongus használata. Joó György beszédében nem találunk kettőshangzót, kivéve a bevezetőben: „Megmondom, mér gyüttem. Azért gyüttem Zsiga bátyámhoz, hogy elmondanám az életemet, tessék írni belőle egy sziep regényt.”

Ráadásul ez nem záródó, hanem nyíló diftongus. A hangok szintjén a mássalhangzók elhagyása és a magánhangzó hosszúvá válása jellemző: *vót, vóna, ódala, zöd*. A helyesírással is jelölt *ly* helyett pontos *j-s* írásmód utal az *ly* hangértékének kiveszésére: *ojan, jány*. Ezt betűnépiességek nevezzük. Jelen esetben stilisztikai eszköz a fonetikus írásmódnak a szóelemző írásmód helyett való alkalmazása. További példák a kiejtés szerinti írásmódra: *annya, eccer*. Az írók a nyelvjárási sajátosságokat a szereplők környezetének, társadalmi helyzetének, illetőleg világlátásának érzékeltetésére alkalmazzák.

A szavak szintjén a nyelvjárási szavak rendszerében a következő kifejezések fordulnak elő a műben.

³ ELEK ILONA: Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákospalota, 1911.

⁴ SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tájnyelv mint stílusesszöveg Móricz Zsigmond műveiben. In. HOFFMANN ISTVÁN (szerk.): Szülőföld és nyelvi hagyomány. (Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból). Magyar Nyelvjárások. Debrecen, 2009, 103–132. /A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 88./

Alaki tájszók, amelyek csak kiejtésükben térnek el köznyelvi megfelelőjüktől; illabiális (ajakréses) *i* hang labiális (ajakkerekítéses) *ü* helyett, például:

*Elszaladtam, és mentem vissza a Batárra fridni.
Nem láttam én azóta a filit se.*

Zártabb toldalék megjelenése: a *-ból* helyett a *-bul*, a *-ről* helyett *-rül*:

Nem láttam én egy tyúkfiát se azóta a hozománybul. A többirül nem érdemes egy szót se szólani...

Egyéb hangváltozás:

Szerette az isten, dehogy szerettem, de ha az ember oda nem nézett, az a büdös tehén már kidúrta a szénát a jászolból. ('kitúrta')

Nemcsak hangváltozat lehet az alaki tájszó kritériuma, hanem egyéb változás is:

Míg az ember olyan fiatal, hogy csiklik a szíve, mihelyt szoknyát lát, addig azt gondolja, hogy egy jány a világ. ('csiklandik')

Itt emelhetjük ki a műből a *máma*, *felfele* alaki tájszókat. A jelentésbeli tájszó a köznyelvi szó eltérő jelentésben való használatát jelenti:

Két öl fa és tíz köből élet, még annak is nagyobb felébe azt a sivatag gabonát mérték. ('kenyérnek való gabona')

A valódi tájszók a dolgokat, fogalmakat a népnyelvben más, egyedi hangszorral jelölik. A valódi tájszók a köznyelvben ismeretlenek. Például:

*Olyan ákációzus ('izgága, kötekedő') vótam, muszáj vót elereszteni. Elmentem.
Még akkor is kender, mikor eláztatják cserépcsőbe ('kenderáztató rúd') rakva, s kiszedik, és újra felállogatják. Senkivel se beszélt, olyan vót, mint egy katufrékos ('bő, hosszú felöltő, kabátot viselő') öreg zsidó.*

Külön szólni kell a műben előforduló hangutánzó, hangfestő valódi tájszavakról:

Az öreg meg csatorászott ('kiabált, lármázott'), hogy megmond a tanítónak, mi meg megdobáltuk. Nagy sár volt, csak úgy cubukkolt ('vízben, sárban cuppogva jár') a csizmám a fekete sárba. Térgyig dagasztottam benne.

A stílusrétegeket tekintve a mű nem szépirodalmi, hanem inkább társalgási stílusban íródott. Az elnevezésében a *társalgás* kifejezés hétköznapi nyelvi kapcsolatokra

utal, egyszerű, közvetlen beszélgetésre. Ez a nyelvhasználat gyakran tartalmaz érzelmi töltésű nyelvi elemeket (bizalmas, durva, tréfás kifejezéseket, indulatszókat, felkiáltó és kérdő mondatokat stb.), valamint divatszókat, töltelékszókat, frázisokat, közhelyeket, nyelvi sablonokat.

*Jaj, fiam, te úgy szereted, hogy a tehén térdig járjon a szénába?
Idétlen gyermek, Úristen, mi lehet a. Nem tudtam.*

Ezenkívül jellemző az úgynevezett bevezető szók használata. Ezek olyan lexikai-szemantikai egységek, különböző fokban önállósult szavak, szókapcsolatok, amelyek a nyilatkozatok összefüggésére, az információ forrására, a kifejezés módjára, formájára, egy rész kiemelésére vagy összefoglalására, a beszélőnek a közléshez való viszonyára utalnak, sőt expresszív árnyalatokat is kifejezhetnek. Például: *azazhogy, aztán (oszt), be kell vallanom, jobban mondvá, kétségtelen, méghozzá, melleleg, szóval* stb.⁵

Szóval én nem okoskodtam édesanyámmal, hogy így meg úgy, mert már én akkor is éreztem, hogy asszonyokkal nem kell sokat beszélni, hanem meg kell csinálni, amit az ember akar.

Oszt ezek eljátszották magukat, és a jánynak kisjánya lett.

Jellemző a diskurzusjelölő partikula, a *hát* használata:

Hát szóval, mikor láttam, hogy az orromra csepeg az eső az ágyba, nem hagytam békét édesanyámnak, míg be nem fedette a házat.

Fokozó partikula:

Nevettek borzasztó, Labanc Lidi meg, így híjták a jányt, azt mondta, hogy náluk más a szokás.

Az írásbeli és a szóbeli mondat szerkesztés közötti különbséget sok esetben a szintaktikaiak adják. Wacha Imre szerint az élőnyelvi mondat szerkesztést az jellemzi, hogy „viszonylag kevés az olyan egyszerű mondattani szerkezetű megnyilatkozás, melyben bonyolult (többszörös alá- és mellérendelt elemekből összetett) szószerkezeteket találunk. Az ugyanis, aki élőszóban fogalmaz, többnyire mellékmondatos szerkesztésmóddal fejezi ki mondanivalóját akkor, amikor az írásbeliség bonyolult, többszörösen alászerkesztett (alá- és mellérendelő elemeket egyaránt tartalmazó) szószerkezeteket használ.”⁶

⁵ KESZLER BORBÁLA (szerk.): Magyar grammatika. Budapest, 2000. Nemzeti Tankönyvkiadó, 467.

⁶ WACHA IMRE: Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (a Gazdagréti Kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján) In. KONTRA MIKLÓS (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. Budapest, 1988. MTA Nyelvtudományi Intézete, 103.

Effélékkel, hosszú szó szerkezetláncsal a jogi-hivatali nyelvben találkozhatunk, például: *A bíróság a 3. számú tanú ismételt elővezetésének elrendelésére irányulóan előterjesztett védői indítványt elutasította...*⁷

Szemléltetve:

<i>elutasította – a bíróság</i>
<i>indítványt</i>
<i>védői</i>
<i>előterjesztett</i>
<i>irányulóan</i>
<i>elrendelésére</i>
<i>elővezetésének</i>
<i>ismételt</i>

Ezzel szemben a Móricz-műben többszörösen összetett mondatok fordulnak elő, amelyekben a tagmondatoknak a többsége mellérendelő viszonyban van egymással:

Levágta neki három ujját, de majdnem leszedte az egész karját, a vót a szerencse, hogy az étető észrevette, hamar belevágott egy kévét a dobba, akkor az a szíjat levette, így a hatos kerék megcsendesedett, a gép megállott, de mán akkor három ujjá odavót. Kilenc tagmondat, ebből egy alárendelő.

Közel vótak a nagy fák az erdőbe, még oda nem mertem holdvilág mellett bemenni, mindig kértem Pali bátyámat, hogy menjünk messze az erdőtől étcakázni, de ő meg nem akart, mert ő szerette az erdőt. Hat tagmondat, ebből egy alárendelő.

(Mojzes Pál bátyám az egyik darab földjét az egyháztól bérelte, a másikat meg Kerecsen László méltóságos úrtól.) Ennek Salánky-jány vót a felesége, Salánky Polikszénia, és mikor tavaly megbukott Salánky Arvéd, akkor ő hazajött a faluba, volt itt még neki egy kis kerülőháza, a mezei kerülő lakott benne, de egy olyan rongyos kis szalmafedeles ház vót a, hogy nem is vót annál kisebb a faluba, még a mienknél is ócskább vót. Nyolc tagmondat, ebből két alárendelő.

A változatos terjedelmű és szerkezetű mondatok sajátos ritmust adnak a műnek. Ezenkívül a megnyilatkozások lineáris jellegűek. Gyakoriak a hozzátoldásos, kiegészítő pótlások. A megnyilatkozások láncszerűen, egymáshoz kapcsolódva sorozatban követik egymást:

⁷ MINYA KÁROLY – VINNAI EDINA: Hogyan írjunk érthetően? Magyar Jogi Nyelv, II. évf., 2018. 1. sz. 13–19.

Nem vót nekik semmi, csak az a kis komenció, annak jó vót, akinek már két-három fia dógozott, mert az is megkapta a komenciót, de akinek még apró vót a gyereke, az sokat éhezett, mert olyan kicsi vót a komenció, hogy ha elsején megkapták, már két hét múlva nem vót belőle semmi. Láttam eccer, mikor Juliska anyja sütötte a kenyeret, és tökött bele. Főtt tökött. Egy tíz tagmondatos, többszörösen összetett mondatot követ egy három tagmondatos és egy hiányos.

Jellemző a kötőszóval történő mondatkezdés:

Mert a falu azelőtt nem ott volt, ahol most van, hanem a Batár túlsó partján, a Kúrián, csak árvizek miatt költöztek át, mert a Kúriát mostanában is úgy elönti az árvíz, hogy négyköblös föld nem marad ki belőle, de a faluba sose jön fel egy csepp víz se.

De olyan nagy nyúl vót a, mint egy kutya, nem hagyta magát.

És végül a függő beszéd használata emelhető ki: a valaki által mondottak közvetítésének egyik eszköze. Függő beszédet akkor használunk, amikor nem direkt idézzük valakinek a szavait, hanem egy bevezető ige segítségével mi (vagy valaki más) elmondjuk, hogy valaki más mit mond vagy mondott.

Ha valaki lelt, kiabáltunk, adjál nekem is, adjál nekem is, de legtöbbször összetört a tojás.

Móricz Zsigmondnak *A boldog ember* című regénye bővelkedik az élőnyelvi szóhasználat és mondatszerkesztés jellemzőiben: ezek élvezetessé, egyedivé teszik a művet.